

Dünya Edebiyatına Uzanan Yolda Bir Türk Romancı: Orhan Kemal*

MUSA YAŞAR SAĞLAM**

ÖZ

Bu makalede, Türk kültür, sanat ve edebiyatı ile ilgili eserlerin Türkçe dışındaki dillerde, öncelikle çok konuşulan dünya dillerinde, yayımlanmasını destekleyen TEDA (Türk Edebiyatının Dışa Açılımı) Projesi bağlamında yapılan çeviriler ile bu proje içinde önemli bir paya sahip olan Orhan Kemal'e ait eserlerin çevirileri ele alınmıştır. Türk kültür, sanat ve edebiyatını entelektüel hedef kitle ile buluşturmak amacıyla dünya dillerine yapılan Orhan Kemal çevirilerinin bu proje içindeki oranı, yıllara göre dağılımı ve hangi dillere çevrildiği gibi sorulara cevap aranmıştır. Ayrıca, Orhan Kemal'in 72. *Koşuş* adlı eseri ve Almanca çevirisi karşılaştırmalı bir şekilde incelenerek görevi, özgün metni önceden okumak ve "metin çözücü" rolüyle metni anlamak, başka bir deyişle, metni yeniden yorumlamaktan ibaret olan çevirmenin eserde geçen Türkçenin kalıplaşmış dil birimleri arasında yer alan atasözleri ve deyimleri Almancaya ne ölçüde aktarabildiği ve hedeflenen "eşdeğerliği" ne derece sağladığı ayrıntılı bir şekilde irdelenmiştir. Eserin Almanca çevirisi örnekleminde kültürel öğelerin çevrilebilirlik sınırları konusuna dikkat çekmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Türk edebiyatı, TEDA, Türk yazarlar, Orhan Kemal, çeviri

Geçen yüzyılın sonlarına doğru olumlu ve olumsuz bağlamda sıkça işitmeye başladığımız küreselleşme hareketi, içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda yaşamın her alanında etkisini hâlâ yoğun bir şekilde hissettirmektedir. Ülkeler arasındaki sınırların artık neredeyse sadece harita üzerinde kal-

* Bu makale, 16-18 Ekim 2014 tarihinde Çukurova Üniversitesi'nde yapılan "Doğumunun 100. Yılında Orhan Kemal Sempozyumu"nda sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü/ANKARA
E-posta: mysaglam@hacettepe.edu.tr

diği, “birleşik bir Avrupa” ve “küresel bir dünya”dan söz edildiği bu dönemde, toplumlar arasında öncelikle iktisat, siyaset, teknoloji, askeriye ve bilim alanında kurulan ilişkiler yoğunlaşmış ve bunun bir sonucu olarak çevirinin önemi günümüzde daha da artmıştır.

Dünyaya açılabilme, toplumlar arasında sağlıklı ilişkiler kurabilmek, her şeyden önce yabancı kültürleri iyi bilmek ve tanımak sayesinde mümkün olmaktadır. Bir toplumun edebi eserleri, o toplumun kültürünü yansıtmaktadır. Dolayısıyla çeviri sayesinde farklı ülkelerin, kültürlerin edebi eserlerini okuyarak, onlar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Çeviri, edebiyatlar arası etkileşim açısından önemli olduğu kadar, ülke edebiyatlarının zenginleşmesi açısından da önemlidir. Bu çeviriler sayesinde ki, karşılaştırmalı çalışmalar yürütülmek suretiyle Türk edebiyatı ile diğer edebiyatlar arasındaki etkileşim, benzerlik ve farklılıklar saptanabilmektedir. Nitekim çoğu okur, edebiyat klasiklerini ancak çevirileri sayesinde okuyabilmektedir. Dolayısıyla çeviri olmadan bir dünya edebiyatından söz etmek mümkün değildir.

“Dünya Edebiyatı” (Alm. Weltliteratur) kavramı Aydınlanma Çağı düşünürlerinden Christoph Martin Wieland’a dayanıyor olmakla birlikte, ancak 1827 yılında Goethe tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Goethe’nin zihninde tasarladığı dünya edebiyatı kavramı, bir anlamda kişinin diğeri hakkında bilgi sahibi olması, ulusların birbirine anlayış göstermesi, bölgecilik (özerklik) çabalarının dengelenmesi, milliyetçilik rüzgârlarının yatıştırılması anlamına geliyordu. Böylelikle, dünya edebiyatı kavramı sosyal ve siyasi bir işlev yerine getirebilecekti, daha doğrusu yerine getirmeliydi. Goethe’ye göre dünya edebiyatı, yazar ve metinler arasında bir alışveriş, başka bir deyişle uluslararası fikir alışverişi anlamına geliyordu. Dünya edebiyatına girecek olan eserler ise, ulusal ve bölgesel sınırları fazlasıyla aşan ve aynı zamanda dünya genelinde insanlar için önem arz eden eserlerdi.

1. Çevirinin Türkiye’deki ve Türk Edebiyatındaki Yeri

Türkiye’de yayımlanan kitapların büyük bir bölümünün çeviri olduğu göz önünde bulundurulursa, çevirinin Türk edebiyatındaki yeri ve önemi kolayca anlaşılacaktır. 1940’lı yıllarda dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel zamanında Tercüme Bürosu aracılığıyla, Sabahattin Eyüboğlu ve Nurullah Ataç başkanlığında Batı ve Doğu edebiyatlarından Türkçeye büyük bir çeviri hareketi gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 365 farklı yazardan yaklaşık 850 eser Türkçeye kazandırılmıştır.

Böylesi kapsamlı ve planlı bir şekilde yürütülen bir çeviri faaliyetiyle Cumhuriyet tarihinde ikinci kez karşılaşılmaktadır. Üstelik bu kez, Türkçe eserlerin farklı dillere çevrilmesi sağlanarak bir anlamda Türk edebiyat, kültür ve sa-

natı diğer kültürlere tanıtılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca 2005 yılında başlatılan TEDA Projesi ikinci çeviri hareketi olarak nitelendirilebilir. Birinci çeviri hareketinde dünya edebiyatının seçkin eserleri Türkçeye çevrilirken, ikincisinde, Türk edebiyatının önemli eserleri dünya dillerine çevrilmektedir.

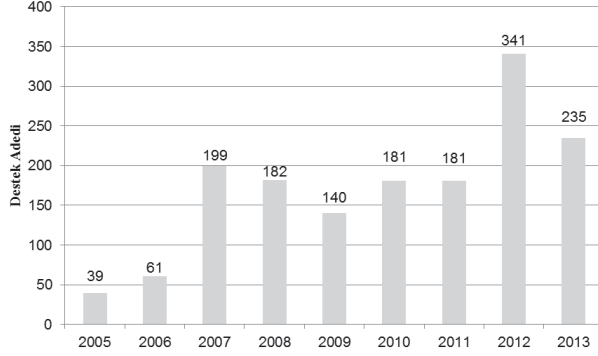
Türkiye'de çeviriye verilen değeri yansıtması açısından, düzenlenmekte olan çeviri atölyeleri ve verilmekte olan Tarabya Çeviri Ödülleri'nin kısaca belirtilmesinde fayda görülmektedir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı-Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü ve Uluslararası Çeviri Fonları, Vakıf ve Çeviri Merkezleri ile ÇEV-BİR ve Çeviri Derneği işbirliğiyle 2006 yılında Türkçe-İngilizce ile başlayan çeviri atölyelerine, 2011 yılında Türkçe-Almanca ile Türkçe-Fransızca eklenmiş ve bugün Arapça, Çince, İspanyolca, İtalyanca, Lehçe, Rusça, Çocuk ve İlgence Edebiyatı da dâhil olmak üzere, bu çeviri atölyelerinin sayısı ona ulaşmıştır. Bu atölyelerde, alanında uzman bir ya da birden fazla moderatörün başkanlığında üstat çevirmenler ile genç çevirmenler, hatta çevirmen adayları buluşmakta ve yaklaşık on gün boyunca, üzerinde çalıştıkları bir eserden hareketle deneyimlerini paylaşmaktadırlar.

Ayrıca, ilki 2010 yılında olmak üzere üç yıldan bu yana düzenli olarak verilen "Tarabya Çeviri Ödülleri" birer büyük ödül ve birer teşvik ödülünden ibarettir. Bu ödüller, Türkiye'de edebî çeviri alanında verilen en büyük para ödülü olup, Türkçeden Almancaya ve Almancadan Türkçeye edebiyat alanında nitelikli çeviri yapanların özendirilmesini amaçlamaktadır. Böylece Almanya ve Türkiye arasındaki düşünsel ve kültürel alışveriş desteklenmekte ve edebiyat çevirmenlerinin kültürlerarası elçiler olarak oynadıkları önemli role dikkat çekilmektedir.

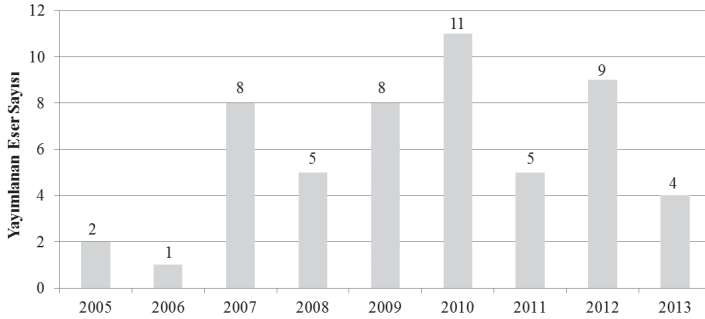
2. TEDA ve Orhan Kemal Çevirilerinin Proje İçindeki Yeri

Bu makalenin asıl konusunu teşkil eden Orhan Kemal çevirilerine geçmeden önce, TEDA bağlamında bugüne kadar yapılan çeviriler hakkında kısa bir bilgilendirme yerinde olacaktır. Bu proje çerçevesinde bugüne kadar 414 farklı Türk yazara ait 940 farklı eser 63 farklı ülkede 420 farklı yayınevi tarafından 58 farklı dilde yayımlanmış ve bu bağlamda toplam 1648 destek verilmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1
TEDA Bağlamında Çevrilen Eserlerin
Yıllara Göre Dağılımı

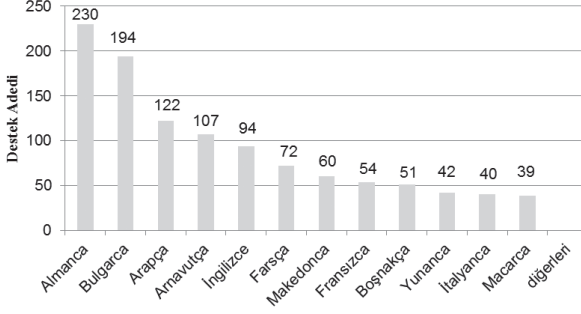
Orhan Pamuk'un 2006 yılı Nobel Edebiyat Ödülünü alması ve Türkiye'nin 2008 Frankfurt Kitap Fuarı'na konuk ülke olarak katılması, Türk edebiyatına gösterilen yoğun ilginin temel nedenleri arasındadır. Devamında TEDA Projesi başvurularında gerek sayısal, gerekse yazar, eser ve ülke çeşitliliği açısından önemli oranda artış olmuştur. Nitekim Türk edebiyatına gösterilen bu yoğun ilgi aynı şekilde Orhan Kemal'in eserleri için de söz konusudur (bkz. Tablo 2).

Tablo 2
Orhan Kemal'in Çevrilen Eserlerinin
Yıllara Göre Dağılımı

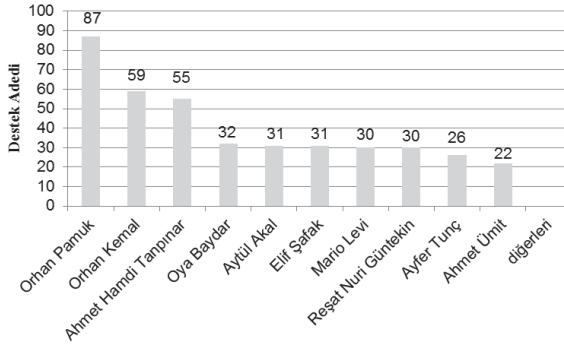
TEDA Projesi bağlamında başta roman ve şiir olmak üzere tarih, tiyatro ve gezi-inceleme türünde eserler desteklenmiştir. En çok destek verilen diller arasında Almanca, Bulgarca, Arapça, Arnavutça, İngilizce, Farsça, Makedonca, Fransızca, Boşnakça ve Yunanca öne çıkmaktadır. Bugüne kadar yapılmış olan çeviriler incelendiğinde, 56 farklı dil arasında 230 eser ile Almanca kazandırılan eserlerin ilk sırada geldiği dikkat çekmektedir (bkz. Tablo 3).

Bu eserlerin 222'si Almanya, 7'si İsviçre ve 1'i Avusturya'da yayımlanmıştır. Tablo incelendiğinde, Almancaya yapılan çevirileri, Türkiye'nin komşuları olan ülkelerin dillerinden Bulgarca ve Arapçaya yapılan çevirilerin izlediği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3
TEDA Bağlamında Çevrilen Eserlerin
Dillere Göre Dağılımı

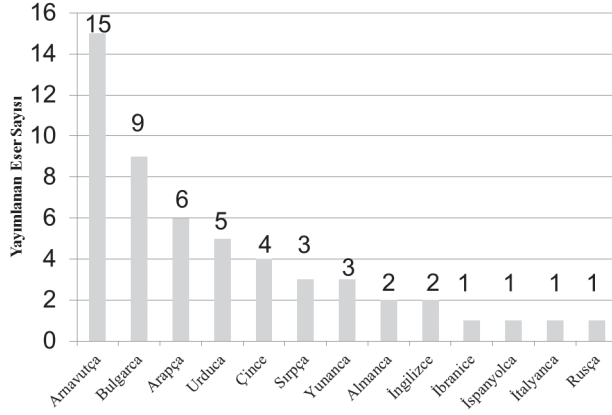
Eserleri dünya dillerine çevrilmek ve yayımlanmak üzere TEDA tarafından desteklenme kararı alınmış Türk edebiyatı yazarları arasında en çok talep gören isimler Orhan Pamuk, Orhan Kemal ve Ahmet Hamdi Tanpınar olmuştur (bkz. Tablo 4).

Tablo 4
TEDA Bağlamında Çevrilen Eserlerin
Yazarlara Göre Dağılımı

12 Ekim 2006 tarihinde Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanarak Nobel Ödülü kazanan ilk Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tarihe geçen Orhan Pamuk, 87 destekle en çok çeviri desteği alan yazardır. Eserleri 32 ayrı dile çevrilmiştir. Yazarın *Masumiyet Müzesi* adlı eseri 14 dilde ve *Kara Kitap* adlı eseri 11 dilde yayımlanmıştır.

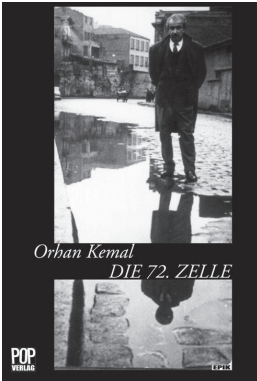
Yazdığı toplumcu gerçekçi romanlarıyla Türk edebiyatında ayrı bir öneme sahip olan ve bu yıl doğumunun 100. yılı kutlanan Orhan Kemal ise en çok çeviri desteği alan yazarlar arasında ikinci sırada yer almaktadır. TEDA Projesi kapsamında bugüne kadar 18 farklı ülkeden başvuran 23 yayınevine Orhan Kemal'in 21 eserinin 15 farklı dilde (bkz. Tablo 5) yayımı için 59 adet destek verilmiştir. Yazarın *Baba Evi* adlı eseri 10, *Cemile* adlı eseri ise 7 ayrı dile çevrilmiştir.

Tablo 5
Orhan Kemal'in Çevrilen Eserlerinin
Dillere Göre Dağılımı

Üçüncü sırada gelen Ahmet Hamdi Tanpınar ise toplam 55 destek almıştır. Eserleri 33 ayrı dile çevrilmiştir. Yazarın 25 ayrı dile çevrilen *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eseri aynı zamanda, TEDA tarafından en fazla desteklenen eser olmuştur.

3. 72. Koğuş ve Almanca Çevirisi

Öncelikle, Orhan Kemal'in 1938 yılında beş yıl hüküm giydiği ve Bursa Hapishanesi'nde kaldığı dönemde yakından tanıdığı tutukluluk yaşamının 72. *Koğuş*'a yansıdığı belirtilmelidir. Yazar, 1954 yılında önce uzun hikâye formunda yazdığı, ardından oyunlaştırdığı bu eserle 2. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki cezaevi şartlarını anlatmaktadır. Yazarın amacı, burada yaşanan yoğun sefaletin dahi insanlık onurunu yok edemeyeceğini vurgulamaktır. Eserde yarattığı Ahmet Kaptan adlı karakter üzerinden, umut ve aydınlığın hiçbir zaman yitirilmemesi gerek-

tiğinin altı tekrar tekrar çizilir. Dolaylı da olsa, Türkiye’de o yıllarda toplum içinde su yüzüne çıkan sınıfsal uçuruma ve hüküm süren eşitsizlik ve adaletsizliğe koşut olarak iyice belirginleşen toplumsal çöküşe okurun dikkati çekilmektedir.

Bu eserin bir başka dile çevirisi söz konusu olduğunda, çevirmeni özellikle zorlayan üç etken mevcuttur. Konu cezaevi ve mahpuslar, özellikle de kumarbazlar olunca, doğal olarak bunların kendi aralarında geliştirdikleri kimi ifade biçimleri dikkat çekmektedir: âdembaba, şeytanı gür olmak, Arapları gülmek vb. Zorluk yaratan bir diğer etken de, eserde çok sayıda kalıplaşmış dil biriminin kullanılmış olmasıdır: birinin kanını yerde koymamak, sütü haram olmak, öte dünyada iki eli yakasında olmak, çingene evinde musandıra vb. Unutulmamalıdır ki, atasözü ve deyimlerin bir dilden başka bir dile çevirisi söz konusu olduğunda, zorluklarla karşılaşılabilir. Bunun nedeni ise, bu kalıplaşmış dil birimleri aracılığıyla aktarılan farklı bir kültüre, üstelik de o kültürün daha önceki kuşaklarına ait yargı, gözlem ve yaşam şartlarına çevirmenin yabancı olmasıdır. Dolayısıyla, farklı bir kültürü yansıtan bu sözlerde kullanılan dilsel imgeler, çevirmene zorluk yaratabilmektedir. Ancak bilinmelidir ki, ana dili Türkçe olan kişiler dahi, bu sözlerin doğru yerde kullanımı konusunda ya da başkaları kullandığında, onları anlamakta zorluk çekebilirler. Bunun da nedeni, “gösterilen”den başka bir de “kastedilen”in bulunuyor olmasıdır ve gösterilen her zaman kastedilen olmayabiliyor. Güç de olsa ilk iki maddede belirtilen kalıplaşmış dil birimlerini erek dile çevirmek olasıdır. Eserin dil açısından bir diğer belirgin özelliği de Doğu Karadeniz ağzının yoğun bir şekilde kullanılmasıdır (ayrıntılar için bkz. Demir). Ne var ki, eserin başkahramanı olan kaptanın kullandığı bu Rize ağzının erek dile yansıtılması mümkün değildir: “Kalacağuz burda deyrum sa!” (2013: 19), “Ha ne diye dövdün buni, da!” (46), “Alın şu on lirayı. Gidun başgardiyana. Versin bir büyük ampul!” (62) vb.

Unutulmamalıdır ki, çevirmek demek “düz bir aktarım değil, bir metni başka dilde yeniden yazmak”tır (Bora 2011: 34). Başka bir deyişle, bir metnin, içinde bulunduğu kaynak-kültür ortamından, farklı olan erek-kültür ortamına aktarılması demektir. Bu aktarım sırasında, metin erek-kültür koşullarında kısmen “benzeştirilecek” (Alm. assimilieren) ve kısmen de “yabancılaştırılacak”tır (Alm. verfremden) (ayrıntılar için bkz. Koller 1981). Amaç ise, erek-kültür alıcılarına bir yabancı yazar ve eserine, yazarın amaç ve biçimine ilişkin bir yaklaşım sunmaktır.

Yazarın bilgisi, birikimi, dünya ve sanat görüşü özgün metnin üretimi aşamasında belirleyici bir öneme sahiptir. Bir metnin amacına ilişkin verilerin, üreticisine ve zamanına ilişkin bilgilerden edinilebileceği düşüncesinden hareketle, 72. *Koşu*’un Almanca çevirisinde, kitabın sonunda erek-kültür alıcıları,

yani Alman okurlar için metnin yazarı hakkında ayrıntılı bir bilgilendirmeye yer verilmiştir.

Aynı şekilde çevirmenin bilgisi, birikimi, dünya ve sanat görüşünün yanı sıra onun yazardan ve eserden beklentisi de özgün metnin erek dile çevirisi aşamasında öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, artık kitabın yazarı hakkında verilen bilginin yanı sıra kimi yayınevleri kitabın çevirmeni hakkında da kısa bir bilgiye yer vermektedir. Nitekim 72. *Koğuş*'un Almanca çevirmeni Achim Martin Wensien, 1951 yılında Eskişehir'de doğmuş, çocukluk ve ardından orta öğrenim yıllarını Türkiye'de geçirmiştir. Sosyoloji eğitimi almış olan Wensien, Almanya'da çevirmen ve yazar olarak yaşamını sürdürmektedir.

4. 72. *Koğuş*'ta Yer Alan Kültürel Öğeler ve Çevrilebilirlik Sorunu

Orhan Kemal'in başyapıtlarından biri olan 72. *Koğuş* adlı eser incelendiğinde, eser göreceli kısa olmasına rağmen (98 sayfa) yüzün üzerinde kalıplaşmış dil birimine yer verildiği saptanmıştır. Atasözleri ve deyimlere 72. *Koğuş*'ta böyle yoğun bir şekilde yer verilmiş olmasını, eserde yer alan kahramanlarla ilintilendirmek mümkündür. Bu bağlamda Basil Bernstein'in Eksiklik Kuramı'na (Alm. Defizithypothese) dikkat çekmekte fayda var. Dar Kod'u (Alm. restringierter Kode) kullanan toplumun alt katman üyeleri söz kullanımı sırasında kalıplaşmış dil birimlerine göreceli olarak daha sık yer vermektedirler. Bu durumu Friedrich Maurer ve Hans Naumann şu şekilde açıklamaktadırlar:

Leute von geringerer Bildung verwenden Sprichwörter mehr oder weniger zur Ersparung eigener Denktätigkeit, während Gebildete eher zu eigenen Formulierungen fähig sind. (aktaran Röhrich ve Mieder 1977: 79)

[Fazla eğitim görmemiş insanlar atasözlerine, az çok düşünme zahmetinden kurtulmak için başvururlar, oysaki eğitim görmüş insanlar düşüncelerini daha ziyade bizzat kendileri ifade etme yeteneğine sahiptirler.]

Başka bir deyişle, kahramanların eğitim seviyelerinin düşük olduğu ve alt sosyal katmanlardan geldiği yapıtlardaki atasözü ve deyim yoğunluğu, kahramanların eğitim seviyelerinin yüksek olduğu ve üst sosyal katmanlardan geldiği yapıtlardaki atasözü ve deyim yoğunluğundan açık bir şekilde daha yüksektir. Nitekim köy kökenli sanatçılarda (Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Kemal Bilbaşar, Talip Apaydın, Mahmut Makal vb.) geliştirilen ve "köy romanı" diye adlandırılan, Türk köyünün ve köylüsünün anlatıldığı eserlerde atasözleri ve deyimlerin daha sık kullanıldıkları dikkat çekmektedir (ayrıntılar için bkz. Sağlam 1994).

Türkçenin kalıplaşmış dil birimleri arasında yer alan ve bir kısmı Türk kültürüne özgü olan 72. *Koğuş*'taki atasözleri ve deyimlerin Almancaya ne ölçüde aktarılabilirdiği ve hedeflenen eşdeğerliğin ne derece sağlanabilirdiği konusu araştırıldığında, oluşturulan bütüncü beş başlık altında sınıflandırılmıştır. Mevcut

örnekler incelenerek, içinde örüntülendikleri bağlam itibariyle en uygun olanlar seçilmiştir.

4.1. Ereğ Dilde Birebir Karşılığı Olan Kalıplaşmış Dil Birimleri

Kendisini kim, nasıl bir tutabilirdi onlarla? **Kan gütmekten** gelmiş o. (2013: 5)

Wer könnte so masslos sein und ihn mit solchen Leuten vergleichen? Er war wegen **Blutrache** eingebuchtet worden. (2010: 13)

Babanı öldürenleri unut, onları **Allah'a havale et**. (2013: 14)

[...] er solle den Mördern seines Vaters vergeben und sie **dem Gericht Gottes überlassen**. (2010: 23)

“Boş ver ama, başa çıkamazsın sonra. **Bunlara elini veren kolunu alamaz!**” (2013: 23)

“Was heisst das, ist schon vorbei? Es wird dir über deinen Kopf hinauswachsen. **Gibst du denen den kleinen Finger, dann wollen sie gleich den ganzen Arm haben!**”¹ (2010: 35)

4.2. Ereğ Dilde Farklı Karşılığı Olan Kalıplaşmış Dil Birimleri

Tavukçu: “Herifin **arkasından az atıp tutmazdın** ama.” (2013: 9)

“Aber **hinter seinem Rücken war deine Zunge immer locker gewesen**”², argwöhnte der Hühnerdieb. (2010: 18)

“Niyesi var mı, **şeytanım güre oldu da** yuttum mu, eh be! (2013: 11)

“Was heisst hier warum? **Wenn der Teufel mein Geselle wäre**³, würde ich das Geld verschlingen, und dann ...” erwiderte Berbat. (2010: 20)

Marizlemesze **tekerine boyuna taş koyacak**, işlerini bozacaktı. (2013: 37)

Ohne diese Lektion, würde er weiter **Sand in das Getriebe streuen**⁴ und seine Pläne gefährden. (2010: 51)

Birbirine komşu olan ya da aralarında kültür akrabalığı bulunan ülkelerde, kalıplaşmış dil birimlerinin bir dilden ötekine geçişi çok sık rastlanılan bir olaydır. Farklı dillerde birbirinin aynı ya da benzer biçimlerde bulunabilen bu dilsel birimlerin hangi dilden alındığının tespit edilmesi güç, neredeyse imkânsız bir konudur. Ne var ki, farklı kültürlerle ait kalıplaşmış dil birimleri

¹ Bu atasözünün Almancadaki doğru karşılığı “Gibst du denen den kleinen Finger, dann wollen sie gleich die ganze Hand haben”.

² Birebir çevirisi “sana sırtını döndü mü, dilin hemen çözülürirdi”.

³ Birebir çevirisi “şeytan yoldaşım olursa eğer”.

⁴ Birebir çevirisi “dişli kutusunun içine kum serpmek”.

arasında rastlanabilen bu büyük benzerliklerden hareketle, iki kültür arasında mutlaka karşılıklı bir etkileşimin yaşanmış olması gerektiği gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Benzerlikler konusundaki yegâne neden bu olamaz, çünkü geçmişte aralarında kayda değer bir ilişki bulunmayan, hatta farklı dil ailelerine mensup dillerde bile benzerlik ve örtüşmelere rastlanabilmektedir. Bu konuda asıl belirleyici olan husus, insanlar nerede yaşarsa yaşasın, hangi dili konuşursa konuşsun, yeryüzündeki benzer olaylar ve şartlar karşısında birbirine yakın, hatta kimi zaman özdeş bir tutum içine girerler. Bunlar dile aktarılırken de, birbirine koşut ya da özdeş anlatım yollarına başvurulur. Farklı toplumlara ait bu dil birimleri arasındaki benzerlik, Tanrı'nın yeryüzündeki bütün insanlara bahşetmiş olduğu ve Armağan Ethemoğlu'nun "evrensel insan" düzleminde her insanda aynı olduğunu savladığı o tek akla işaret etmektedir (ayrıntılar için bkz. 1987). Nitekim çok sayıda Türk atasözü ve deyim, taşıdıkları evrensel değerler bakımından dünyada birçok ulusunkiyle benzerlik göstermektedir.

4.1. maddesi altında yer alan örneklerde olduğu gibi, eğer söz konusu kalıplaşmış dil birimleri ödünçleme yoluyla ülkeden ülkeye, dolayısıyla dilden dile yayılmışsa, bu takdirde bunların diğer dillerde birebir karşılığını bulmak mümkündür ve ilgili erek dile çevirirken de güçlükle karşılaşılmaz. Yok eğer 4.2. maddesi altında verilen örneklerde olduğu gibi, söz konusu kalıplaşmış dil birimleri sadece o dile özgü ise, bu durumda onları erek dile çevirirken, erek dilde var olan başka bir imgeyle karşılamak durumunda kalınır. Nitekim 72. *Koşuş*'un çevirmeni Wensien, bu başlık altında verilen örneklerin dayandığı iki ayrı imleme düzlemini, yani düz anlam (Alm. denotative Bedeutung) ile yan anlam (Alm. konnotative Bedeutung) düzlemlerini birbirinden ayırmış ve asıl "kastedilen" in ne olduğunu kavrayabilmiştir. Sonuç itibarıyla, erek dildeki okurda, yani Alman okurda benzer çağrışımın olması için, çevirmen kendisine, benzer bir durumda bir Alman yazarın kendini nasıl ifade edeceği sorusunu sormuş ve Türkçe örnekleri erek dilde var olan başka imgelerle karşılamaya çalışmıştır.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere, kaynak dilde bulunan kimi kalıplaşmış dil birimlerinin erek dilde birebir ya da farklı karşılıkları bulunabilmektedir. Her iki durumda da çeviride "özdevimlilik"ten söz etmek mümkündür. Başka bir deyişle, çevirmen "bir toplumsal durumda olağan olarak beklenen bir uyarı" oluşturmuştur (Garvin 1982: 29). Bu durumda, metin erek-kültür koşullarında kısmen "benzeştirildiğinden", erek dil okuyucusu okuma süreci boyunca hiç bölünmez.

4.3. Ereğ Dile Birebir Çevrilen Kalıplaşmış Dil Birimleri

“Ya yutulursan?”

“Yutulursam ne değişir? **Eski tas eski hamam.** Yutarsam ya? Yüz elli lira olur üç yüz, altı yüz, bin, iki bin, beş bin, on bin, yüz bin, milyon!” (2013: 11)

“Und wenn er dich verschlänge”, sagte Kaya Ali.

“In dem Fall bliebe alles beim Alten: **altes Badezimmer, alte Schöpfkelle.** Aber wenn ich es verschlänge, würde das Geld sich vermehren, zweihundert-, sechshundert-, tausend-, zehntausend-, hunderttausendfach!” polterte Berbat. (2010: 20)

“Ne anlayacak? **Gezdiği Antep, yediğı pekmez!**” (2013: 25)

“Tja, keine Ahnung! **Er treibt sich rum in Antep und sucht nach der Traubenmelasse,** sagt man.” (2010: 37)

Derler **eceli gelen köpek siyer cami duvarına.** (2013: 39)

So heisst es doch, **wenn dem Hund seine Zeit abgelaufen ist, würde er an die Mauer der Moschee pissen.** (2010: 54)

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde, kaynak dilde verilen kalıplaşmış dil birimlerinin erek dile birebir çevrildiğı dikkat çekmektedir. Gerçi birinci ve üçüncü örnekte çeviri iletişimsel işlevini koruyabilmiştir. Wensien, ilk örnekte söylem içinde geçen Türkçe deyim ile ne anlatılmak istendiğini Alman okurun kavrayamayacağı endişesiyle, çeviriye kaynak tümcede bulunmayan ve Türkçe deyimın yan anlamsal imleme düzlemine işaret eden bir ilavede bulunmuştur: “In dem Fall bliebe alles beim Alten: altes Badezimmer, alte Schöpfkelle.” [Bu durumda herşey eskisi gibi kalır: eski tas eski hamam.] Üçüncü örnekte ise, erek dil okuru iki ayrı imleme düzleminin, yani düz anlam ile yan anlam düzlemlerinin yapısal bileşimine dayanan bu atasözünün özünü zor da olsa kavrayabilecek, ancak kafası yine de bir parça karışacaktır. Çünkü bu atasözü, köpek imgesi üzerinden bu hayvanın Türk toplumu içinde ve İslam dinindeki yeri konusunda ipuçları içermektedir. Unutulmamalı ki, Alman toplumu içinde köpeğin konumu ve Alman okurların dil ara dünyasındaki (Alm. sprachliche Zwischenwelt) köpek imgesi çok farklıdır. İkinci örnek ise erek dil okurunun yabancıısı olduğı Türkçe dilbirliğinin yaşayış biçimi ve kültür tarihi hakkında ipuçları içermektedir. Ereğ dil okurunun bu örnekte yer alan imgeyle ne anlatılmak istendiğini kavraması mümkün gözükmemektedir. Wensien, bu grupta yer alan örnekleri erek dile birebir aktarmıştır. Ancak onun erek dile yapmış olduğı bu çeviriler artık birer kalıplaşmış dil birimi olma özelliğı taşımamaktadır. Çünkü erek dilde birebir karşılığı olmayan bu ve buna benzer kalıplaşmış dil birimlerini oluşturan

sözcükleri birebir çevirerek, bunların kaynak dildeki işlevinin erek dile aktarılması, başka bir deyişle, muhafaza edilmesi mümkün değildir. Bunun da nedeni, kalıplaşmış dil birimlerinde yer alan dilsel imgelerdir. Her üç örnek de bir Türk okur için gerek düz anlam, gerekse yan anlam düzleminde bir anlam ifade ederken, bir Alman okur için durum böyle olmayabilir. Eğer Alman okur, bu kalıplaşmış dil birimlerinin yan anlamsal düzlemine yabancı ve onların hangi bağlamda kullanıldığını bilmiyor ise, bu durumda “gösterilen”i algılayacak, ancak asıl “kastedilen”in ne olduğunu kavrayamayacaktır.

Kalıplaşmış dil birimlerinin erek dile bu şekilde birebir çevirisi, erek dil okurunda bir çeşit özel ilgi de uyandırabilir. Bu şekilde sözcüğü sözcüğüne yapılan çeviriler “odaklama” teşkil eder. Odaklamayı “toplumsal bir durumda ekinse olarak beklenmeyen, bu nedenle, özel ilgi uyandırabilen bir uyarıcı” olarak tanımlayan Garvin, bu konuda şu açıklamada bulunur: “bu tür çeviride bildirinin iletişimsel içeriğinden çok, deyimlenme biçimi ilgimizi çeker ve kendisi içinde ilgi uyandırma niteliği ona estetik bir işlev yükler” (1982: 29).

Konu atasözleri ve deyimler ve üstelik bunların odaklama tekniğiyle çevirisi olunca, Almanya’da yaşayan Türk yazarlardan biri olan Emine Sevgi Özdamar’ın 1992 yılında Almanca yayımlanan *Das Leben ist eine Karawanserei* adlı romanına değinmekte fayda var. Yazar bu eserinde, içinde yaşadığı çokkültürlü ortama uygun bir anlatım tekniği geliştirmiş ve Türkçe düşünüp Almanca yazmıştır. Eserinde yer verdiği Türkçe atasözleri, deyimler ve deyişler genellikle birebir, sözcüğü sözcüğüne Almancaya çevrilmiştir, daha doğrusu Almancaya olduğu gibi taşınmıştır. Dolayısıyla roman, alışılmış Almancadan çok farklı bir dilde kaleme alınmıştır. Yazarın amacı, Almanya’da içinde yaşanan çokkültürlülüğü bir anlamda dile de yansıtmaktı. Nitekim bunda da başarılı olmuş ve romanı 1991 yılında Ingeborg Bachmann Ödülü ve 1993 yılında Walter Hasenclever Ödülü’ne layık görülmüştür. Ancak bilinmeli ki Özdamar, romanında yer verdiği ve Türk kültürünü yansıtan bu kalıplaşmış dil birimlerini Alman okuruna aktarırken “hiçbir çeviri kuralına uymadığı için [yaptığı iş] çeviri sayılamayacak[tır]” (Kuruyazıcı 1999: 12). Nitekim romanın Almanca orijinalinde farklı bir dil kurgusuyla yansıtılmaya çalışılan çokkültürlülük, Türkçe çevirisinde ortadan kaybolmuş, dolayısıyla romanın orijinalinin Alman okuru üzerinde bıraktığı etki Türk okuru için söz konusu olmamıştır.

Özdamar gibi Wensien de bilinçli bir şekilde odaklama tekniğine başvurarak, erek dil okuyucusuna farklı ifade biçimi üzerinden yabancı kültür ortamını iletmek için çaba sarf etmiş olabilir. Fakat göz ardı edilen önemli bir husus vardır. Bu tür edebî eser çevirileri söz konusu olduğunda, okuyucuya yabancı kültür ortamını iletmek amacıyla odaklama tekniğinden yararlanmak bir taraftan kabul edilebilir. Ancak diğer taraftan dikkatlerden kaçırılmaması

gereken husus, “Gezdiği Antep, yediği pekmez!” örneğinde olduğu gibi, erek dil okuyucusunun bu derece “yabancılaştırılmış” bir metni ne dereceye kadar doğru alımlayıp çözebileceğidir (ayrıntılar için bkz. Koller 1981).

4.4. Erek Dile Betimlenerek Aktarılan Kalıplaşmış Dil Birimleri

Kenan böyle şeyleri çoktan unutmuştu. Şaşırdı, yadırgadı ilkin, sonra **etekleri zil çalarak** Kaptan'ın boynuna sarıldı: (2013: 23)

Kenan waren solche Gesten fremd geworden. Zunächst war er überrascht, dann umarmte er den Kapitän **überschäumend vor Freude**. (2010: 35)

Gene biliyorlardı ki, bu dümenle dışarı çıkmak, birkaç saat meyhane, genelev dolaşım eğlenmek demektir! Onun için, Bobi'nin **zarına bakmakta çıkarları vardı**. (2013: 44)

Deshalb hatte jeder grosses Interesse daran, Niyazi **zu gefallen**, damit er eines Tages seine Sonderwünsche erfüllen konnte. (2010: 59)

“Diyorlar ki, ağamız gibi ağa yok. Allah her tuttuğunu altın etsin, kesesine **Halil İbrahim bereketi** versin ya, mangaldaki kömürlerin sıcaklığı camsız pencerelerden uçup gidiyor diyorlar senin anlayacağın...” (2013: 68)

“Sie sagen, unser Gebieter sei einmalig. Alles, was er anfasst, möge Gott vergolden. **Möge Gott deinen Geldbeutel füllen**, damit verhindert werde, dass die wohlige Wärme, die der Kohleherd spendet, aus dem nicht verglasten Fenster entweicht.” (2010: 89)

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde ise, kaynak dilde verilen kalıplaşmış dil birimlerinin erek dile çevrilmediği, aksine betimlenerek aktarıldığı dikkat çekmektedir. Örneğin, “birinin zarına bakmak” ifadesi hapishanede, özellikle de kendi aralarında kumar oynayan mahpuslar arasında kullanılan bir ifade biçimidir. Mahpusların, aynı şekilde kumarbazların kendi aralarında geliştirdikleri bu dilin bir “özel dil” olarak nitelendirilmesi yanlış olmaz. Böylece mahpuslar kendi aralarında bir gruplaşma, bütünlük, gizlilik ve soyutlama tesis etmeye çalışmaktadırlar. Üçüncü örnekte, her ne kadar, İslam'a göre bir peygamber, Musevilik ve Hıristiyanlığa göre ise bir din büyüğü olarak kabul edilen (Halil) İbrahim Peygambere dolaylı yoldan bir gönderme varsa da, asıl gönderme halk arasında yaygın olan, Halil ve İbrahim adında iki kardeş arasında cereyan ettiğine inanılan bir olaya ilişkindir. Dolayısıyla, Türk kültürünün bir ürünü olan ve iki kardeş arasında geçen bu olayın anlatıldığı hikâyeye, hedef dil okuru yabancıdır. Bu örnekte, çevirmen bu kalıplaşmış dil biriminin yan anlamsal düzlemini doğru alımlamış ve onun hangi bağlamda kullanıldığını, başka bir deyişle, asıl kastedilenin ne olduğunu çözmüş ve verilme istenen mesajı hedef dile betimleyerek aktarmaya çalışmıştır.

4.5. Erek Dile Yanlış Aktarılan Kalıplaşmış Dil Birimleri

“Niyesi var mı? Dün arkandan atıp tutanlar para kokusunu alınca yüzüne gülüp **seni tavlamaya** hazırlanıyorlar. Dikkat et!” (2013: 12)

“Gestern lästerten sie noch über dich. Und nun haben sie dein Geld gerochen. Jetzt werden sie keine Gelegenheit auslassen, **dich in die Pfanne zu hauen**⁵.” (2010: 21)

“**Aslını yitirene haramzade derler** aslanım!” (2013: 20)

“Hör zu, mein Löwe, **wer sein ganzes Eigentum verspielt hat, den nennen wir einen Spielverderber**.” (2010: 31)

“Fakir fukaraya tencere mi kaynatır?”

“**Kurban ederler!**” (2013: 35)

“Würde dieser und jener für Arme und Geschundene Speisen ausgeben.”

“Nein, **diese hätten sie geschlachtet als Opferlämmer**.” (2010: 49)

Çevirmen, bu grupta yer alan her üç kalıplaşmış dil biriminin yan anlamsal düzlemine yabancı olup, onların hangi bağlamda kullanıldığını bilmediğinden, bu sözlerdeki “gösterilen”i algılamış, ancak asıl “kastedilen”in ne olduğunu kavrayamamıştır. Örneklere bakıldığında, birine ümit vererek kandırmak, kendine bağlamak, aldatmak anlamına gelen “birini tavlamak” deyimini hatalı bir şekilde, Almancada birini kırıp geçirmek, mahvetmek anlamına gelen “jemanden in die Pfanne hauen” deyimini ile karşılanmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde, Türkçede geçmişini inkâr etmenin fena bir şey olduğunu belirten “aslını yitirene haramzade derler” atasözü de yanlış alımlanmış ve Almancaya “tüm varını yoğunu kumarda kaybedene biz oyunbozan deriz” diye betimlenerek aktarılmaya çalışılmıştır. Çevirmenin bu örnekte, atasözünün düz anlamsal düzleminde betimlenen durumu hedef dile aktarmaya çalıştığı görülmektedir. Başka bir deyişle, “aslını yitirmek” ifadesi hatalı bir şekilde “varını yoğunu kumarda kaybetmek” olarak alımlanmıştır. Üçüncü ve son örnekte ise, “kurban ederler” deyimini eserde düz anlamsal düzlemde, başka bir deyişle bir canlıyı kurban etmek anlamına gelen “kurban kesmek” olarak değil de, kendi çıkarı için birini veya bir şeyi feda etmek, birini bir şeyden mahrum etmek anlamına gelen “birini bir şeye kurban etmek” olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, çevirmenin bu deyimini betimleyerek “onları birer kurbanlık koyun olarak keserlerdi” diye Almancaya aktarması hatalıdır. Yapılan bu hataların pek çoğu, kaynak metnin hatalı yorumlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Çevirmen, eserde yer alan atasözü ve deyimlerin yan anlamını, onları ancak söylem içindeki bağlam ya da metnin diğer kısımları ile ilişkilendirdiği tak-

⁵ Birebir çevirisi “birini tavaya kırmak”.

dirde doğru çözebilir. Unutulmamalı ki, belirli bir kültüre mensup bir çevirmene göre doğru sayılan bir yorum, başka bir kültüre mensup çevirmene göre yanlış sayılabiliyor. Bunun nedeni ise, “her kültürün o toplumda neyin doğru neyin yanlış sayılacağını düzenleyen kendi davranış norm ve uzlaşımına sahip” olmasıdır (Vermeer 2008: 38).

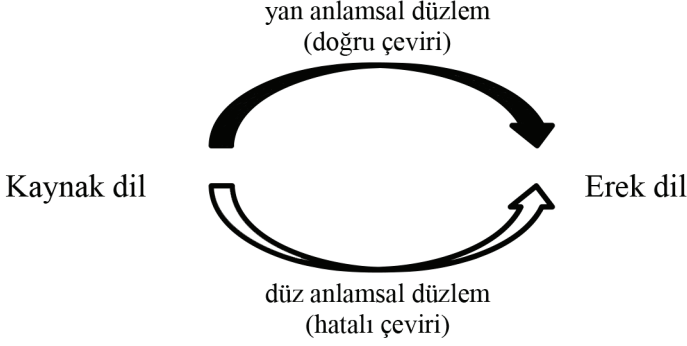
Ayrıca belirtmeli ki, sözcüklerin mutlak bir anlamı yoktur, sözcükler ancak bağlam içinde anlam kazanırlar. Dolayısıyla yazınsal bir metin söz konusu olduğunda, konu “bütüncül” olarak ele alınmalıdır. Başka bir deyişle, bütün ancak kendini oluşturan öğelerden hareketle yorumlanabilir ve anlaşılabilir; aynı şekilde her öge de yalnızca bütünle birlikte yorumlanabilir ve anlaşılabilir.

5. Sonuç

Sonuç olarak şu söylenebilir. Çevirmen, 72. *Koşuş*'u önceden okumuş ve “metin çözücü” rolüyle metni alımlamış, başka bir deyişle, metni yeniden yorumlamıştır. Bu sürecin ardından ise, tıpkı “metin üreticisi” olan yazarın başta yaptığı gibi, çevirmen özgün metni başka bir dilde yeniden üretmiştir. Ancak unutulmamalı ki, Vermeer'in de vurguladığı gibi, “‘eşdeğerlik’ kaynak-metin ve erek-metin arasında değil, bir kaynak-metin yorumuyla bir erek-metin arasındaki önermedir” (2008: 72). Dolayısıyla 4.5. maddesi altında erek dile yanlış aktarılan kalıplaşmış dil birimlerine verilen örneklerde, çevirmen bu dil birimlerinin dayandığı iki ayrı imleme düzlemini, yani düz anlam ile yan anlam düzlemini birbirinden ayıramamış ve asıl “kastedilen”in ne olduğunu kavrayamamıştır.

Kalıplaşmış dil birimlerinin çevirisi söz konusu olduğunda, çevirmenin başarılı olabilmesi için, sırasıyla bu dil birimlerini içinde örüntülendikleri bağlam itibarıyla çözümlemeli, kullanılan imgeleri saptamalı, bunların yan anlamsal düzlemini, başka bir deyişle asıl “kastedilen”in ne olduğunu ortaya çıkarmalı ve erek dilde var olan başka bir imgeyle karşılamalıdır.

Kalıplaşmış Dil Birimlerinin Çevirisi
(atasözleri ve deyimler)

Çevirmen toplumsal, gerçekçi bir yapıt olan ve neredeyse her sayfasında bir, hatta birden fazla kalıplaşmış dil biriminin yer aldığı 72. *Koşu*'u, dolayısıyla bizzat Orhan Kemal'in 1940 yılında hapisanede kaldığı dönemde yakından tanıdığı sefalet içindeki tutukluluk yaşamını Almancaya oldukça başarılı bir şekilde aktarmayı başarmıştır. Ancak unutulmamalı ki, her yorumun ister istemez birtakım bireysel ve öznel nitelikler taşıyacağı gerçeğinden hareketle, bir çeviri hiç arzu edilmese de kaynak-metinden sapar, dolayısıyla hedeflenen "eşdeğerlik" ister istemez kısmidir (ayrıntılar için bkz. Vermeer 2008: 73-76).

Kaynaklar

- Bora, Tanıl (2011). “Editör: Tadilatçı Terzi”, *Notos Öykü* 27, s.32-35.
- Demir, Nurettin. “Edebi Metinlerde Ağız Kullanımı Hakkında Bir Ön Çalışma”, *Bernt Brendemoen Armağanı*, (Erişim tarihi: 7 Aralık 2014), <http://www.academia.edu/1487102/bernt_armagani>.
- Ethemoglu, Armağan (1987). “Almanya’daki Türk Çocuklarının Dil Öğreniminde Çeviri Derslerinin Yeri”, *Türkoloji Çalışmaları ve Federal Almanya’daki Türk Çocuklarının Eğitim-Kültür Problemleri Sempozyumu 20-21 Eylül 1985*, Ankara: Şafak Matbaası, s.7-12.
- Garvin, P. L. (1982). “Prag Dilbilim Okulu”, Çev. Ahmet Kocaman, *Dilbilim Seçkisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu, s.25-31.
- Koller, Werner (1981). “Textgattungen und Übersetzungsäquivalenz”, *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*, München: Wilhelm Fink Verlag, s.272-279.
- Kuruyazıcı, Nilüfer (1999). “Emine Sevgi Özdamar’ın Yeni Romanına Ödül Yağıyor: Haliç Köprüsü”, *Cumhuriyet Kitap* 471, s.12-13.
- Orhan Kemal (2010). *Die 72. Zelle*, Çev. Achim Martin Wensien ve Uli Rothfuss, Ludwigsburg: POP Verlag.
- (2013). *72. Koşuş*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Röhrich, Lutz ve Wolfgang Mieder (1977). *Sprichwort*. Stuttgart: Metzler.
- Sağlam, Musa Yaşar (1994). “Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Atasözleri ve Deyimler”, *Gündoğan Edebiyat* 9, s.17-22.
- Sağlam, Musa Yaşar ve Oktay Saydam (2011). “TEDA. Cumhuriyet Tarihimizin II. Çeviri Hareketi”, *Lacivert Öykü ve Şiir Dergisi* 40, s.97-102.
- TEDA. (Erişim tarihi: 28 Nisan 2014), <<http://www.tedaproject.gov.tr>>.
- Vermeer, Hans J. (2008). *Çeviride Skopos Kuramı*, Çev. Ayşe Handan Konar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

ABSTRACT

A Turkish Novelist in the Path of World Literature: Orhan Kemal

The TEDA (Outreach of Turkish Literature) Project supports the pieces about Turkish culture, art and literature to be published in languages other than Turkish, especially in the widely spoken languages in the world. This article addresses the translations made in the context of the TEDA Project as well as the translations of the pieces of Orhan Kemal which take a big share in the project. The article also examines, within this project, the share of the Orhan Kemal translations that aim to bring the Turkish culture, art, and literature together with the intellectual target audience. Additionally, the article analyzes the distribution of these translations over time as well as their languages. Furthermore, Orhan Kemal's novel *72. Koğuş* and its German translation are analyzed comparatively. Thereby, the extent of the achievement of the translator -whose mission is solely to read the original text and to perceive it in his role of "text decoding", or in other words re-interpreting- in transmitting the specific phrases into German and in providing the targeted "equivalence" are examined in detail. In reference to the German translation of this novel, the article also points to the limits of translatability of cultural elements.

Keywords: Turkish literature, TEDA, Turkish authors, Orhan Kemal, translation